

Міністерство освіти і науки України
Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка
Кафедра фундаментальних дисциплін початкової освіти

«До захисту допускаю»
Завідувач кафедри фундаментальних
дисциплін початкової освіти,
доктор педагогічних наук, професор
_____ Володимир КОВАЛЬЧУК
« ____ » _____ 2025 р.

**Формування мовленнєвої практики
учнів початкових класів
на уроках мовно-літературної освітньої галузі**

Спеціальність 013 Початкова освіта
Освітня програма *Початкова освіта*

Магістерська робота
на здобуття кваліфікації – Магістр початкової освіти.
Вчитель початкових класів
закладу загальної середньої освіти

Автор роботи *Жураківська Оксана Богданівна* _____
підпис

Науковий керівник канд. пед. н., доцент
Кравченко-Дзондза Олена Енейвна _____
підпис

Дрогобич, 2025

Захист магістерської роботи
Формування мовленнєвої практики учнів початкових класів
на уроках мовно-літературної освітньої галузі

(тема роботи)

Оцінка за стобальною шкалою: _____

Оцінка за національною чотирибальною шкалою:

_____

Коротка мотивація захисту:

_____

_____

_____

_____

_____

_____

_____

_____

_____

_____

_____

_____

_____

_____

_____

_____

_____

_____

_____

_____

_____

_____

_____

_____

Дата

Голова ЕК _____

підпис

_____

прізвище та ініціали

Секретар ЕК _____

підпис

_____

прізвище та ініціали

АНОТАЦІЯ

Формування мовленнєвої практики учнів початкових класів на уроках мовно-літературної освітньої галузі

У магістерській роботі проаналізовано стан наукової розробленості проблеми формування мовленнєвої компетентності учнів початкових класів у педагогічній та методичній літературі. Розкрито сутність поняття «мовленнєва практика учнів» і визначено її роль у розвитку комунікативної компетентності молодших школярів. Охарактеризовано психолого-педагогічні особливості розвитку мовлення дітей молодшого шкільного віку. Визначено педагогічні умови ефективного формування мовленнєвої практики в початковій школі. Розроблено методику формування мовленнєвої практики учнів початкових класів на уроках мовно-літературної освітньої галузі з використанням інтерактивних, ігрових і творчих технологій.

ANNOTATION

Formation of speech practice of primary school pupils in language and literature lessons

The master's thesis analyses the state of scientific development of the problem of forming speech competence in primary school pupils in pedagogical and methodological literature. The essence of the concept of 'speech practice of pupils' is revealed and its role in the development of communicative competence of primary school pupils is determined. The psychological and pedagogical features of speech development in primary school children are characterised.

The pedagogical conditions for the effective formation of speech practice in primary school are determined. A methodology for the formation of speech practice of primary school pupils in language and literature lessons using interactive, game and creative technologies has been developed.

Зміст

Вступ	5
Розділ 1. Теоретичні основи формування мовленнєвої практики учнів початкових класів	
1.1. Сутність поняття «мовленнєва практика» в контексті сучасної педагогічної науки.....	10
1.2. Сучасні підходи до розвитку мовлення (комунікативний, діяльнісний, компетентнісний, інтегрований)	14
Розділ 2. Методика формування мовленнєвої практики учнів початкових класів	
2.1. Методи, прийоми та засоби розвитку мовленнєвої діяльності на уроках української мови і літературного читання	19
2.2. Система вправ і завдань для формування мовленнєвих умінь учнів початкових класів.....	30
Розділ 3. Експериментальне впровадження методики формування мовленнєвої практики	
3.1. Організація та етапи педагогічного експерименту.....	46
3.2. Аналіз результатів експериментальної роботи.....	47
Висновки.....	52
Список використаної літератури.....	55

Вступ

У молодшому шкільному віці формування мовленнєвої компетентності має особливе значення, адже від неї залежить не лише успішність навчання, а й розвиток мислення, уяви, соціальної адаптації дитини. Сучасна початкова школа функціонує в умовах оновленого Державного стандарту та Концепції Нової української школи, які визначають формування в учнів ключових компетентностей, серед яких провідною є мовно-комунікативна. Зростає потреба навчати молодших школярів не лише засвоювати мовні знання, а й активно та усвідомлено використовувати їх у практичних життєвих і навчальних ситуаціях. Саме тому питання формування мовленнєвої практики постає як одне з центральних завдань сучасної початкової освіти.

Водночас результати моніторингових досліджень та педагогічних спостережень свідчать про те, що учні початкових класів нерідко мають труднощі у формулюванні власних думок, побудові зв'язних висловлювань, доборі точних мовних засобів, недостатньо володіють навичками діалогічного та монологічного мовлення. Це вказує на потребу вдосконалення методик, спрямованих на розвиток практичної компонентності мовлення.

Мовно-літературна освітня галузь створює унікальні можливості для розвитку мовлення через читання, слухання, спостереження за художнім словом, творчі мовленнєві вправи, рольові, комунікативні та дослідницькі методи роботи. Проте на практиці ці можливості часто реалізуються фрагментарно, без системного підходу й без достатньої інтеграції різних видів мовленнєвої діяльності.

Тому виникає необхідність у науковому обґрунтуванні, розробленні та апробації ефективної методики, що сприятиме формуванню мовленнєвої практики молодших школярів на основі діяльнісного, компетентнісного та комунікативного підходів.

Актуальність дослідження зумовлена також такими чинниками:

- потребою розвитку усного і письмового мовлення учнів початкових класів в інформаційному середовищі;
- важливістю формування в учнів уміння грамотно висловлюватися, спілкуватися, вести діалог, аргументувати;
- необхідністю впровадження в освітній процес методів, які стимулюють мовленнєву активність молодших школярів;
- потребою підвищення якості мовно-літературної освіти, що є основою для подальшого успішного навчання учнів у середній школі.

Актуальність проблеми зумовлена також впровадженням в освітній процес положень Концепції мовної освіти в Україні та Концепції Державної цільової національно-культурної програми забезпечення всебічного розвитку і функціонування української мови, автори яких визначили, що «головною метою навчання рідної мови в початковій школі формування особистості, яка володіє вміннями й навичками вільно, комунікативно, виправдано користуватися мовним засобами під час сприйняття (слухання й письма) висловлювань у різних сферах мовлення» [16; 31].

Отже, проблема формування мовленнєвої практики молодших школярів *є актуальною* як у теоретичному, так і в практичному аспектах, вимагаючи пошуку нових дидактичних підходів, удосконалення методів і засобів роботи вчителя та створення сприятливого мовного середовища на уроках мовно-літературної галузі.

Мета дослідження полягає в теоретичному обґрунтуванні, розробленні та експериментальній перевірці методики формування мовленнєвої практики учнів початкових класів на уроках мовно-літературної освітньої галузі, спрямованої на розвиток усного й письмового мовлення, підвищення комунікативної активності та формування ключових мовленнєвих умінь молодших школярів.

Об'єкт дослідження – процес мовленнєвого розвитку учнів початкових класів у контексті мовно-літературної освіти.

Предмет дослідження – педагогічні умови, методи та засоби формування мовленнєвої практики учнів початкових класів на уроках мовно-літературної освітньої галузі.

Гіпотеза дослідження: формування мовленнєвої практики учнів початкових класів буде ефективним, якщо:

- освітній процес буде спрямований на розвиток комунікативної компетентності дитини як цілісної особистості;
- буде забезпечено системне поєднання мовної, мовленнєвої та читацької діяльності;
- буде створено сприятливе мовленнєве середовище, що стимулює активне використання української мови у різних формах спілкування;
- застосовуватимуться методи і технології навчання, які забезпечують практичне використання мовних знань у реальних комунікативних ситуаціях;
- буде впроваджено методiku цілеспрямованого розвитку усного й писемного мовлення з урахуванням вікових та індивідуальних особливостей молодших школярів.

Завдання дослідження:

1. Проаналізувати стан наукової розробленості проблеми формування мовленнєвої компетентності учнів у педагогічній та методичній літературі.

2. Розкрити сутність поняття «мовленнєва практика учнів» і визначити її роль у розвитку комунікативної компетентності учнів початкових класів.

3. Охарактеризувати психолого-педагогічні особливості розвитку мовлення учнів початкових класів

4. Визначити педагогічні умови ефективного формування мовленнєвої практики в початковій школі.

5. Розробити та апробувати під час експериментального навчання методику формування мовленнєвої практики на уроках мовно-літературної освітньої галузі з використанням інтерактивних, ігрових і творчих технологій.

Теоретико-методологічною основою і теоретичними джерелами дослідження є: філософські концепції (теорія пізнання і вчення про гармонію); теоретичні положення про розвиток особистості та становлення індивідуальності в діяльності (Я. Коменський, Ш. Амонашвілі, В. Сухомлинський та ін.); концепції особистісно орієнтованого навчання (О. Савченко, О. Вашуленко, М. Пентилюк та ін.); дослідження дитячої мови (Гордієнко, Дубовик та ін.); психологічні та психофізіологічні дослідження лінгвістичних здібностей і відчуття мови; концепція початкової мовної освіти як складної багаторівневої та поліфункціональної системи.

Методи дослідження. У дослідженні застосовувалася такі методи: теоретичний аналіз спеціальної літератури, порівняльний аналіз концепцій початкової мовної освіти та сучасних програм для початкової школи, педагогічне моделювання; емпіричні методи: констатуючий та навчальний експерименти, педагогічне спостереження за діяльністю учнів та вчителів, анкетування, тестування, письмові опитування, аналіз письмових робіт учнів, аналіз конспектів уроків.

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що

- запропоновано трактування поняття «мовленнєва практика», описано структуру мовної освіти дитини;
- теоретично обґрунтовано та розроблено методику розвитку початкової мовної освіти, що забезпечує становлення, реалізацію та зростання потенціалу оволодіння молодшими школярами рідною мовою;
- визначено принципи навчання та розвитку, що складають концептуальну основу мовленнєвої практики;

- запропоновано методичну інтерпретацію різних підходів до навчання молодших школярів мови: встановлено зв'язки пізнавальних стилів і стратегій з успішністю засвоєння норм української мови, виявлено методичні умови формування ефективних стратегій розвитку мовленнєвої практики.

Теоретичне значення дослідження полягає в збагаченні теорії та методики навчання української мови новими підходами до мовної освіти як до процесу безперервного розвитку потенціалу оволодіння мовою.

Практичне значення дослідження полягає у тому, що розроблена, апробована та експериментально перевірена методична система та комплекс вправ з її реалізації, теоретичні висновки та результати експериментального навчання можуть бути використані для подальшої педагогічної діяльності.

Апробація і впровадження результатів дослідження. Основні положення і результати дослідження обговорювалися на науково-методичних семінарах кафедри фундаментальних дисциплін початкової освіти, на звітній студентській конференції. Висновки магістерського дослідження презентовано у виступах на Міжнародній конференції «Розвиток сучасної освіти і науки: результати, проблеми, перспективи» та відображені у матеріалах конференції:

Кравченко-Дзондза О., Жураківська О. Формування образного мовлення учня початкових класів. *Розвиток сучасної освіти і науки: результати, проблеми, перспективи*. Том XIX: Людина, суспільство, історія: діалог у гуманітарному просторі / [Ред.: Я. Гжесяк, І. Зимомря, В. Ільницький]. Конін – Ужгород – Перемишль – Миколаїв: Посвіт, 2025. С.160–163.

База дослідження: Ліцей № 38 Львівської міської ради.

Структура роботи: робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаної літератури (45 найменувань).

Розділ 1. Теоретичні основи формування мовленнєвої практики учнів початкових класів

1.1. Сутність поняття «мовленнєва практика» в контексті сучасної педагогічної науки

В останні десятиліття проблема низької мовленнєвої культури обговорюється громадськістю та фахівцями різних напрямків, які замислюються про важливість володіння культурою мовлення, знанням мови. У мовленні дорослих часто зустрічається нелітературна лексика, жаргонізми; невмотивовано використовується іншомовна лексика тощо. Тому надії суспільства – на загальноосвітню школу, а саме уроки української мови, які покликані дати дитині знання рідної мови, закономірно навчити правильно писати, говорити, а отже, думати. Значення уроків української мови і читання в початковій школі неможливо переоцінити, оскільки на цих предметах дитина не тільки отримує фактичні знання мови, а й розширює свій духовний кругозір.

На уроках мовно-літературної галузі в початковій школі формується мовна особистість, здатна досконало оволодіти нормативним аспектом культури мовлення, комунікативним аспектом культури мовлення, грамотно висловлювати свої думки, адекватно сприймати мовлення співрозмовника, вільно висловлюватися в усному та письмовому мовленні, будувати граматично правильні речення, дотримуватися норм літературної мови та етичних норм у процесі спілкування [4].

Мова є вищою психічною функцією людини, становить її інтелектуальну діяльність, мова реалізує мовленнєву діяльність, здійснює розумові процеси. В актуальних дослідженнях, які проведені в українській і зарубіжній науці, узагальнено досвід, що дозволив розкрити закони формування мовленнєвих здібностей особистості в процесі онтогенезу, характеристики процесів здійснення мовленнєвої діяльності в суспільстві. Одним з перших у вітчизняній науці про єдність мислення і мови, про

важливість володіння словом писав відомий вчений Олександр Потебня. Потебня розглядає мову, як основний засіб мислення і пізнання, як творчу діяльність, що організовує думку. Мова, в розумінні вченого, – це найважливіший засіб формування та існування знань людини про світ. Відображаючи в процесі діяльності світ (об'єктивний і суб'єктивний), людина фіксує в слові результати пізнання [17, 36].

Необхідною передумовою розвитку особистості учнів у процесі початкової мовної освіти є дослідження потенціалу оволодіння молодшими школярами рідною мовою. Під потенціалом оволодіння мовою розуміються приховані можливості теоретичного і практичного засвоєння системи і норм рідної мови, які можуть реалізуватися за певних умов навчання. Вихідним при проведенні дослідження було припущення про те, що потенційні пізнавальні можливості людини завжди багатші, ніж їхні актуальні прояви. Потенціал, або можливості особистості, – це складне багаторівневе утворення.

Діти здатні пізнати через уроки української мови та літературного читання як навколишній світ, так і самих себе, формуючи моральні та духовні якості. Мотивацією мовленнєвої діяльності у молодшого школяра є позитивні емоції, які викликають потребу у спілкуванні, що є необхідною умовою мовленнєвого розвитку і мовленнєвої культури. У середовищі дитини слід створювати мовленнєве середовище із зразками, що є важливим для успішного мовленнєвого розвитку особистості.

Зробимо припущення, що на формування мовленнєвої практики молодшого школяра ефективно впливатимуть дидактичні засоби і прийоми, розроблені в процесі експериментального дослідження: при проведенні уроків використовувати вправи, які розвивають логічну послідовність мовлення, його змістовну сторону, активний словниковий запас, точність вживання слів.

Мовні навички, набуті молодшими школярами на початковому етапі навчання, є основою формування мовленнєвої практики дорослої людини. Тому розвиток практики мовлення молодших школярів є однією з актуальних проблем, яка стоїть перед школою на сучасному етапі.

У дослідженнях В. Русанівського, А. Коваль, Н. Бабич доведено, що мовленнєва культура стає основною одиницею комунікації. Починаючи з 60-х років ХХ століття, культура мовлення стає окремою навчальною дисципліною і предметом наукових досліджень.

Проблема формування мовленнєвих умінь і навичок суб'єктів навчального процесу знайшла відображення у працях О. Біляєва, Є. Голобородько, В. Мельничайка, М. Пентиліук.

Аспекти формування етики й естетики мовлення студіювалися Н. Бабич, О. Семенов, М. Стельмаховичем, О. Хорошковською та ін., духовного розвитку особистості засобами рідної мови – Г. Ващенко, Б. Грінченком, М. Драгомановим, М. Костомаровим, В. Сухомлинським та ін.

Важливим визнанням значущості формування культури мовлення стає те, що мовленню належить функція регулювання і контролю власної діяльності, в тому числі в ситуаціях спілкування. Спрямованість особистості в комунікативному процесі обумовлена потребою, інтересом, ідеалами конкретної людини. Багатоаспектність такого явища, як практика мовлення, цілком закономірно активізує наукові зацікавлення вітчизняних та зарубіжних дослідників. У полі зору науковців – специфіка усного мовлення (О. Сербенська, С. Єрмоленко, Н. Бабич, Л. Струганець та ін.); особливості публічного мовлення (Г. Сагач, Н. Бабич, Д. Карнегі); невербальні засоби спілкування (Я. Радевич-Винницький, А. Піз. Е. Холл).

Формування мовленнєвої практики є важливою складовою мовно-літературної освіти в початковій школі, адже саме в цей період закладаються основи комунікативної компетентності дитини, розвивається здатність до усного й писемного самовираження, формується мовна особистість. У

сучасній педагогічній науці термін «*мовленнєва практика*» трактується як система навчальних і комунікативних дій, спрямованих на формування в учнів уміння користуватися мовою в різних життєвих ситуаціях спілкування.

Дослідники (Н. Голуб, М. Пентилюк, О. Біляєв, Л. Мацько, С. Караман, О. Савченко та ін.) підкреслюють, що мовленнєва практика — це не лише засвоєння мовних знань, а практичне їх застосування, розвиток умінь говорити, слухати, читати і писати. Так, за визначенням М. Пентилюк, мовленнєва практика — це «цілеспрямована діяльність учня, що забезпечує формування комунікативних умінь і навичок у різних видах мовленнєвої діяльності» [26, 9]. О. Біляєв вважає, що мовленнєва практика — це «практичне застосування мовних знань у процесі комунікації, яке формує здатність особистості користуватися мовою як інструментом мислення й спілкування»[3, 56–57].

Ми проаналізували зміст науково-методичної літератури та стан педагогічної практики з проблеми формування мовленнєвої практики у молодших школярів. Основний аспект, порушений авторами, спрямований на проблему виховання мовленнєвої культури молодших школярів при навчанні їх усної та письмової комунікації з грамотним використанням засобів рідної мови. Попри це, зауважимо, що, незважаючи на пильну увагу до проблеми, в дослідженнях недостатньо уваги приділено мовному середовищу, в якому спілкується дитина (сім'я, спілкування з однолітками, ЗМІ).

Організація комунікації учнів впливає на результати навчання, а характерні особливості комунікативної діяльності учнів початкової школи в цілому залежать від процесу і результатів навчальної діяльності. Цілком очевидно, що формувати культуру мовлення дітей неможливо без урахування можливості всього процесу спілкування [1].

Мовленнєва практика є складовою комунікативної компетентності, яку визначено в Державному стандарті початкової освіти (2018) як здатність

особистості усвідомлено, доречно й ефективно використовувати мову в усіх видах мовленнєвої діяльності [12].

Саме через практичне мовлення учень:

- оволодіває нормами української мови;
- набуває досвіду спілкування в різних соціальних ролях;
- розвиває критичне та образне мислення;
- формує культуру мовлення і поведінки.

Таким чином, мовленнєва практика виступає механізмом формування комунікативної особистості, яка вміє не лише грамотно говорити, а й мислити, слухати, взаємодіяти.

Формування мовленнєвої практики відбувається через:

- систематичні мовленнєві вправи;
- створення комунікативних ситуацій;
- інтегровані завдання (поєднання мови, читання, мистецтва);
- творчі види діяльності (створення текстів, віршів, листів, переказів, діалогів).

1.2. Сучасні підходи до розвитку мовлення (комунікативний, діяльнісний, компетентнісний, інтегрований)

Згідно програм для початкової школи мовно-літературна освітня галузь посідає провідне місце у змісті початкової освіти, оскільки забезпечує формування в учнів комунікативної компетентності, розвиток мовлення, мислення, емоційно-ціннісної сфери, а також виховання поваги до українського слова як основи національної культури [28, 9–10].

Відповідно до Державного стандарту початкової освіти (2018), мовно-літературна освітня галузь спрямована на формування в учнів здатності вільно, свідомо і творчо користуватися українською мовою в усному та писемному мовленні, а також на виховання любові до читання й художнього слова [12].

Основою цієї галузі є предмети: українська мова (мовні знання, граматики, правопис, розвиток мовлення); літературне читання (сприймання, аналіз і творчість на основі художніх текстів).

Саме завдяки інтеграції цих предметів учні здобувають мовну, мовленнєву, читацьку та літературну компетентності, що в сукупності формують комунікативну компетентність.

Поняття «мовленнєва компетентність» трактується як здатність особистості ефективно, адекватно і творчо користуватися мовою в різних видах мовленнєвої діяльності — слуханні, говорінні, читанні, письмі (Н. Голуб, М. Пентилюк, Л. Мацько, С. Караман).

Зміст мовно-літературної освіти в початковій школі реалізується через такі основні напрями:

- мовний розвиток – засвоєння системи мови, правил і норм;
- мовленнєвий розвиток – формування вмінь користуватися мовою для висловлення думок;
- комунікативний розвиток – набуття досвіду спілкування в різних ситуаціях;
- літературний розвиток – сприймання, розуміння та творче осмислення художнього слова [16, 47–51].

Отже, мовно-літературна галузь створює умови для практичного засвоєння мови, адже поєднує навчання мовної системи з її реальним використанням у мовленнєвій діяльності.

Мовно-літературна освітня галузь поєднує мовну компетентність (знання системи мови) і літературну компетентність (сприйняття художнього тексту). Такий взаємозв'язок забезпечує: розвиток естетичного чуття слова; формування емоційно-ціннісного ставлення до української мови; збагачення мовлення учнів художніми засобами; виховання любові до читання й культури мовлення [47. 61]. Саме через взаємодію мови й літератури дитина

поступово переходить від сприймання тексту до створення власних висловлювань, від наслідування до творчості.

Розвиток мовлення молодших школярів у контексті Нової української школи ґрунтується на низці сучасних педагогічних підходів, що забезпечують формування в учнів уміння ефективно, усвідомлено й творчо використовувати мову в різних життєвих ситуаціях. До ключових належать *комунікативний, діяльнісний, компетентнісний та інтегрований підходи*. Кожен із них визначає специфіку організації мовно-літературної освіти та напрями розвитку мовленнєвої практики в початковій школі.

1. *Комунікативний підхід* визнає мовлення передусім засобом спілкування, а не лише об'єктом вивчення. Основна увага зосереджується на формуванні уміння використовувати мову в реальних або наближених до реальних ситуаціях спілкування. Ключові положення:

- навчання мови як інструменту взаємодії, обміну думками, почуттями, інформацією;
- розвиток усіх видів мовленнєвої діяльності (аудіювання, говоріння, читання, письмо) у їхній єдності;
- навчальні ситуації, діалоги, рольові ігри, дискусії, інтерв'ю;
- акцент на функціональному використанні мови, а не на механічному засвоєнні правил.

Комунікативний підхід має неабияке значення для початкової школи – учні вчаться висловлювати власні думки, формулювати запитання, аргументувати, слухати співрозмовника, описувати події — тобто використовувати мову як засіб активної комунікації.

2. *Діяльнісний підхід* передбачає, що учень засвоює мову через власну активну діяльність, а не через пасивне сприйняття інформації. Основним принципом є «навчання через дію». Основні характеристики:

- організація навчання через виконання практичних завдань;

- залучення дитини до діяльності, що вимагає мовленнєвих зусиль: створення текстів, описів, інструкцій, мініпроектів;
- розвиток мовлення через діяльнісні ситуації: робота з інформацією, створення ілюстрацій, презентацій, мінідосліджень;
- формування умінь планувати, контролювати та оцінювати власне мовлення.

Педагогічний ефект: учень не просто вчиться «про мову», а вчиться діяти мовою: створює продукти діяльності (усні та письмові), застосовує її як інструмент мислення та самовираження.

3. Компетентнісний підхід орієнтований на формування мовно-літературної компетентності — здатності учня ефективно використовувати мову для навчання, спілкування і творчої діяльності.

Основні аспекти компетентнісного підходу на уроках української мови і читання:

- увага на практичних уміннях, а не на простому засвоєнні знань;
- формування ключових компетентностей (комунікативної, читацької, соціальної, культурної, інформаційної);
- оцінювання прогресу через уміння виконувати завдання, а не через обсяг відтвореної інформації;
- розвиток критичного мислення, інтерпретаційних навичок, здатності працювати з текстами різних типів.

Застосування компетентнісного підходу спрямовує навчання на підготовку учня до реальних життєвих ситуацій, у яких мовлення є основним інструментом комунікації та пізнання.

4. Інтегрований підхід полягає у взаємозв'язку змісту різних освітніх галузей та видів діяльності, що сприяє природному й цілісному розвитку мовлення.

Основні принципи цього підходу:

- об'єднання мовної, літературної, соціальної, природничої, мистецької складових;

- опора на міжпредметні зв'язки й наскрізні теми НУШ;
- робота з різними видами текстів (художніми, інформаційними, мультимедійними);
- створення інтегрованих уроків і навчальних проєктів (наприклад, «Мова + Я досліджую світ», «Література + Мистецтво»).

Переваги інтеграції:

- формування цілісного сприйняття світу;
- розвиток умінь застосовувати мовлення в різних навчальних і життєвих контекстах;
- підвищення мотивації через міждисциплінарні завдання.

Отож, застосування комунікативного, діяльнісного, компетентнісного та інтегрованого підходів забезпечує сучасне бачення розвитку мовлення в початковій школі. Ці підходи взаємодоповнюються, утворюючи цілісну систему, яка:

- спрямована на розвиток практичного мовлення;
- активізує діяльність учня;
- готує його до реальної комунікації;
- формує життєві та навчальні компетентності;
- забезпечує зв'язок мовленнєвого розвитку з різними сферами досвіду дитини.

У результаті в молодших школярів формується високий рівень мовленнєвої практики, що відповідає концепції НУШ та сучасним освітнім стандартам.

Розділ 2. Методика формування мовленнєвої практики учнів початкових класів

2.1. Методи, прийоми та засоби розвитку мовленнєвої діяльності на уроках української мови і літературного читання

У педагогічній теорії та шкільній практиці визначено значну кількість методів навчання, якими користуються у своїй роботі вчителі початкових класів, адже «метод – це спосіб передачі вчителем і спосіб засвоєння учнями знань, умінь і навичок та формування їх світогляду [4]». Ефективність вивчення мови значною мірою залежить від правильного розуміння вчителем методів навчання, їх особливостей і класифікаційних структур. Науковці традиційно пропонують такі методи: слово вчителя, розповідь, бесіда, аналіз мови (спостереження за мовою, граматичний розбір), вправи, використання наочних посібників (схем, таблиць), робота з підручником, екскурсія [6].

М. Вашуленко для вивчення мови розподіляє методи за трьома основними групами: 1) методи теоретичного вивчення мови (бесіда, повідомлення, робота з підручником); 2) методи теоретичного вивчення мовлення (робота з окремими мовними одиницями та їх формами); 3) практичні методи (робота з текстом для розвитку мовлення та використання в ньому мовних одиниць) [7].

Проаналізувавши дослідження багатьох авторів, результати власного експериментального дослідження, ми звернули увагу на найбільш важливі методичні засоби та прийоми роботи з молодшими школярами з розвитку мовленнєвої практики. Показово, що ефективними засобами виправлення мовних помилок і формування мовної культури стали спеціальні вправи. Серед розроблених завдань цікавими є редагування текстів, діти досить швидко вчилися виправляти типові мовні помилки. Педагог, працюючи з молодшими школярами, має повний арсенал методів, які допоможуть йому сформувати культуру мовленнєвого спілкування дитини, її «комунікативну компетентність», допомогти оволодіти мовною системою, мовним

матеріалом (мовою). Важливою умовою сформованості мовленнєвої практики є засвоєння соціальної норми комунікативного процесу, правил поведінки при спілкуванні. Вирішити важливе педагогічне завдання – сформувати комунікативну компетентність дитини – допомагають більшою мірою уроки української мови та читання. Ці уроки апріорі покликані створювати ситуації міжособистісної взаємодії з носіями мови, авторами літературних творів.

Читання художньої літератури сприяє засвоєнню сукупності правил вживання слів та їх граматичних форм, вимови (орфоепії), правопису (орфографії), які панують у мовленнєвій практиці конкретного суспільства, визнаних основами літературної мови. Мовні норми не залишаються незмінними в певних соціально-культурних умовах.

Формування культури мовленнєвого спілкування у молодших школярів передбачає оволодіння навичками правильно орієнтуватися в ситуаціях спілкування, правильно планувати власну мову, вибирати зміст спілкування, знаходити адекватні засоби для передачі цього змісту.

Педагоги визначають такі критерії культури мовленнєвого спілкування: ясність і виразність, змістовність, логічність, правильність мовлення, точність, комунікативна доцільність. Ми враховували ці критерії при складанні програми діагностичного обстеження дітей, які навчаються в початкових класах.

Учень початкових класів має унікальну можливість оволодіти художньою, науковою та розмовною літературною мовою. Батьки не завжди усвідомлюють, наскільки важливим для дитини є їхнє мовлення, процес правильної комунікації, знецінюються багато умов оволодіння культурою мовлення. Збагачення і розвиток мовлення молодших школярів буде ефективним у тому випадку, якщо робота проводиться щодня, планомірно, систематично, включає форми роботи зі словником, синтаксичними конструкціями.

Аналізуючи різні інноваційні підходи педагогів, практичний досвід навчання української мови та читання в початковій школі, ми визначили важливі умови, що сприяють розвитку мовленнєвої культури дітей. Були апробовані різні варіанти використання ситуацій, що сприяють мотивації дитини до мовленнєвого спілкування. Дитину ставили в ситуації, де вона стикалася з потребою висловлюватися, поділитися інформацією. Мотиваційним було мовленнєве середовище, що впливало на пошук правильних і грамотних фраз, підбір літературних слів.

Розвиваючи культуру мовлення учнів, педагогу необхідно чітко визначити мету, основні помилки, найбільш типові для даного класу, зрозуміти, в якому напрямку працювати над формуванням культури спілкування. Важливим завданням є ті, виконання яких сприяє засвоєнню норм і правил літературної мови. Випускник початкової школи при методичному супроводі вчителя, здатний розрізнити літературну і нелітературну мови. Педагог, який продумує систему навчальних впливів, спираючись на фонетичні, лексичні, графічні та орфографічні правила в процесі навчання дітей читанню і письму, здатний підготувати компетентного учня [1].

Уроки української мови та читання в початковій школі є одними з важливих ланок багатогранної і різноманітної роботи з формування мовленнєвої практики, допомагають дитині опанувати багатства рідної мови, зрозуміти власні художньо-пізнавальні здібності. Діти здатні пізнати через уроки мови та читання навколишній світ. Процес емоційного переживання, який дитина відчуває на уроках, сприяє формуванню емпатійного ставлення до мови, зближує її з літературною мовою, наповнює синтаксичними мовними конструкціями з текстів, що відповідно призводить до розвитку культури спілкування молодшого школяра.

Мотивацією мовленнєвої діяльності у молодшого школяра є позитивні емоції, які викликають потребу, будучи необхідною умовою мовленнєвого

розвитку і мовленнєвої культури. У просторі дитини слід створювати мовленнєве середовище із зразками, що вивчаються на уроках читання.

Розвиток мовлення тісно пов'язаний з розвитком основних видів мовленнєвої діяльності, а також засвоєнням ними найпростіших граматико-орфографічних правил початкового курсу навчання грамоти. А це, в свою чергу, передбачає вирішення таких питань, як: формування моральних питань і естетичних уявлень, засвоєння загальнолюдських моральних цінностей, творчих здібностей, збагачення конкретних уявлень дітей про навколишню дійсність. Уроки навчання грамоти повинні бути побудовані так, щоб засвоєні знання формували у дитини вміння і навички, а також вони повинні поєднуватися з виробленням в учнів початкових класів позитивних якостей, які будуть корисні для активної особистості.

«Буквар» є першим підручником, з яким знайомиться молодший школяр, і результати, яких досягають учні після закінчення курсу, є важливим фундаментом для подальшого навчання дітей у школі. Здобуті знання передбачають розвиток інтелектуальних, духовно-моральних, особистісних якостей дитини. Розглянемо особистісні результати учнів, які повинні проявлятися після закінчення курсу навчання грамоти.

Метапредметні результати, які повинні бути досягнуті учнями після закінчення курсу навчання грамоти, наступні:

- в учнів буде сформована здатність до прийняття і збереження мети і завдань навчальної діяльності;
- освоєно спосіб вирішення проблем за допомогою творчого і пошукового характеру;
- сформовано вміння планувати, контролювати та оцінювати свої навчальні дії, розуміти причини успіху або неуспіху в навчальній діяльності;
- учні повинні вміти використовувати набуті мовленнєві навички для вирішення комунікативних завдань.

Предметні результати з вивчення курсу навчання грамоти:

- знати звуки і букви, розрізняти тверді і м'які приголосні звуки;
- знати і розуміти, що таке слово і речення;
- давати коротку характеристику вибору і написання голосного звуку після м'яких або твердих приголосних;
- вміти проводити звуковий аналіз слів;
- грамотно писати під диктування, і вміти самостійно писати окремі слова і прості речення.

Систематизація у формуванні мовленнєвих умінь і навичок складається з уточнення та розширення знань про навколишній світ під час роботи з тематичними сторінками навчальних посібників, а також читання дитячих книг, участь в екскурсіях, творчих іграх на основі творів дитячої літератури.

Також розглянемо ігровий метод, який можна використовувати на уроках з навчання грамоти, для закріплення вивченого матеріалу, і заохочення учнів до активної інтелектуальної, творчої діяльності дітей. Як приклад, ми навели ігри, за допомогою яких можна залучити дітей до вивчення матеріалу. Ігри із застосуванням природних матеріалів, за допомогою яких (листя, камінців, піску тощо) діти можуть будувати вивчені раніше літери, пізніше складати не тільки літери, а й склади, даний приклад гри не тільки закріплює вивчений матеріал, а й сприяє розвитку дрібної моторики пальців.

Також можна використовувати для ігор магнітні літери, з їх допомогою на дошці діти можуть тренуватися в побудові слів за зразком. Ще педагогу можна вибудовувати слова з магнітів на дошці, а учням необхідно виключати деякі звуки і створювати нові слова. У процесі навчання грамоти, педагог може використовувати рольове відтворення проблемних ситуацій, наприклад, зіграти з дітьми в рольову гру «Магазин», де мета гри закріпити знання про букви, і навчитися підбирати слова на однаковий звук.

Для того щоб повною мірою використовувати дидактичний матеріал у вигляді пізнавальних карток, педагогу необхідно використовувати їх у

процесі гри, так діти будуть візуально запам'ятовувати матеріал з картинки і набувати практики у підборі букв і слів. Наприклад, гра «Допоможи художнику зібрати з картинок слово». На дошці педагог представляє дидактичний матеріал у вигляді картинок і букв. Перед учнями ставиться завдання назвати те, що зображено на картинці, і знайти букву, з якої починається це слово.

Також в період навчання грамоти відбувається становлення мовного (фонематичного) слуху у першокласників. Діти на уроках вчать слухати мову, сприймати інформацію на різних рівнях звучання, у них формується здатність відчувати ритм з темпом. За допомогою Буквара, дитина здатна разом з вчителем відпрацьовувати артикуляції через вправи типу «розминка», і за планом уроку використовувати це на початковій стадії уроку. У розминці можуть використовувати вправи для стимуляції рухливості губ, для розслаблення м'язів обличчя і язика, крім цього педагог може ввести вправи «читай-слухай, порівняй». Використовувати в роботі можна логоказки, мета таких казок, сформувані у молодших школярів різні компоненти мовлення, сюди входить фонематичний слух, правильна вимова звуків, правильний лексико-граматичний лад, зв'язне мовлення.

У період навчання грамоти, велике значення має індивідуальний підхід. Кожна дитина індивідуальна, і фонематичний слух, загальний мовленнєвий розвиток, артикуляційні навички, увага і пам'ять розвинені по-різному. Тому на ранньому етапі необхідно виявити відхилення, які можуть бути у дітей, та індивідуалізувати навчання за допомогою певних методів і прийомів, а також за допомогою взаємодії з родиною, різними навчальними посібниками, які дозволять варіювати зміст, методи і темп навчання. З дітьми, які відчують труднощі в засвоєнні матеріалу, можна використовувати нетрадиційні посібники, а створити свої.

Наприклад, якщо у дитини виникають труднощі у розрізненні твердих приголосних звуків, то вчитель може на прикладі предметів, які мають

тверду основу (горіх, каштан, гудзик), зробити асоціацію у дитини з позначенням і виділенням твердого звуку. З м'яким приголосним звуком все навпаки, для асоціації педагог повинен вибрати м'який матеріал (вату, пластилін, кінетичний пісок). Крім цього, дітям, які відчують труднощі в засвоєнні матеріалу, необхідно виділяти години для індивідуальної роботи або роботи в міні-групах з педагогом. При створенні такого освітнього середовища, з'явиться можливість в поясненні матеріалу учням, не за допомогою книги, а за допомогою практичної роботи. Наприклад, можна створити з дітьми абетку з пластиліну, за допомогою дрібної крупи створити вироби, на яких будуть зображені літери або слова, використовувати шнурівки для запам'ятовування і закріплення образу літер.

Також у навчанні грамоти важливо використовувати каліграфічні прописи, за допомогою них можна визначити підготовку до освоєння початкового письма і формування графічної навички. Перед навчанням дітей письму, педагогу необхідно проводити гімнастику для рук. Це дуже важливе фізичне навантаження, яке допомагає розслабити м'язи кистей і пальців. Окрім цього, педагогу необхідно навчити дітей правильно орієнтуватися на аркуші паперу, учень повинен легко розуміти, де знаходиться центр аркуша, його права і ліва сторона, верхній і нижній край, кут. Також педагог повинен сформувати базові графічні навички у дітей.

У сучасному світі в роботі з дітьми, для розвитку їх пізнавальної діяльності, можна використовувати комп'ютер та інформаційні технології, це внесе в життя дітей у школі елемент новизни, а також підвищить інтерес учнів до набуття знань. Спочатку учням можна запропонувати вивчити теоретичну інформацію у формі перегляду цікавого відеоролика. Такий спосіб має свої переваги, оскільки електронні ілюстрації можуть розширити спектр способів представлення інформації. Також закріплення матеріалу можна здійснити з використанням електронних індивідуальних завдань, підібраних під кожного учня. Кожен педагог може для ознайомлення,

закріплення, повторення використовувати мультимедійний матеріал, в кожную презентацію педагог може додавати інтерактивні завдання з елементами гри, з таким підходом дітям стає цікавіше навчатися.

До інноваційної діяльності ми віднесли і проведення дослідницької діяльності. У початковий період навчання всю дослідницьку діяльність можна зосередити на дослідженні голосних і приголосних букв, м'яких і твердих приголосних звуків тощо. У цьому можуть допомогти такі вправи, як малюнковий диктант, на якому діти, дивлячись на малюнки, повинні називати перший звук у словах. При дослідженні разом з учнями звуків, можна задавати їм питання, як проходить повітря при вимові даного звуку, які звуки можуть затриматися на губах та ін. Заучування напам'ять віршів про голосні та приголосні літери. Після того як учні ознайомляться з основами навчання грамоти, можна створити проектну групу. Метод проєктів згуртує колектив учнів, а також створить довірливі відносини з педагогом. Метод проєктів повинен бути побудований так, щоб половину роботи учні виконували самостійно, а іншу половину в групі. Теми для проєктної діяльності можуть бути різні, наприклад, група учнів спільно з педагогом може створити проєкт під назвою «Місто голосних і приголосних букв».

До інтерактивних методів навчання можна віднести ще кілька:

– робота в парі, діти можуть влаштовувати один у одного взаємну перевірку завдань, а оцінка буде представлена у вигляді фішок;

– робота в малій групі, можна давати невеликі завдання для дітей, наприклад, зібрати слова, які розсипалися, а далі скласти з отриманих слів речення, а з речень, невеликі розповіді, які діти також складають в групі;

– мнемотехніка (мнемотаблиці) будуть застосовуватися і використовуватися в дидактичному матеріалі. За допомогою такої технології, діти можуть складати розповідь про букву, про алфавіт, прочитану книгу.

Наступна робота, яка повинна проводитися з дітьми при вивченні грамоти, це робота над розвитком усного мовлення. Педагог повинен дотримуватися деяких цілей:

1. Удосконалювати діалогічне мовлення учнів, вчити їх ставити питання і відповідати на них.
2. Навчати учнів правильному узгодженню слів у реченнях.
3. Вчити переказувати з елементами творчості казки та оповідання.
4. Створювати тексти за малюнками або про предмет.
5. Навчати правильно налагоджувати комунікацію у різних ситуаціях і з різними співрозмовниками.

Наступне, що може запропонувати педагог на заняттях з вивчення грамоти – це робота з аплікаціями. Заняття аплікацією є одночасно і заняттями з розвитку мовлення. У процесі створення творчої картинки, необхідно в процесі виконання вести безперервну розмову з дітьми. Ігрова діяльність підвищує мовленнєву активність, і може викликати мовленнєве наслідування. Діалог з дітьми повинен будуватися з урахуванням інтересів дитини. Також в процесі для кращого соціального розвитку, можна запропонувати дітям попрацювати над створенням великої аплікації. За допомогою цього варіанту, учні 1 класу навчатися взаємодіяти один з одним, чекати своєї черги і радіти загальному результату.

Вчителю важливо опрацьовувати помилки учнів, і намагатися усунути їх. Перше місце, де діти роблять помилки найчастіше, це словникові слова. У цій групі найчастіше зустрічаються такі групи помилок: повторення одних і тих же слів; вживання слів в неточному значенні в результаті нерозуміння значення слів; вживання діалектних і просторічних слів і словосполучень. виправляти ці помилки необхідно повільно, виправляючи дитину багаторазово. Помилки в реченнях у дітей зустрічаються також часто, вони можуть використовувати неправильний порядок слів у реченнях, що може спотворювати їхній зміст

Представлені нами форми роботи з навчання першокласників мовленню розвивають у дітей активність, самостійність, самоконтроль, адекватну самооцінку, прищеплюють їм вміння працювати в парі або команді, розвивають практику мовлення.

Методи навчання сприяють становленню особистості дитини. Дитина за допомогою таких технологій стає зацікавленою в навчанні, отримує від навчання позитивні емоції, у неї налагоджуються контакти з педагогом і однокласниками.

Лінгвістичні казки — це особливий вид навчальних казкових історій, у яких мовні явища (слова, звуки, букви, частини мови, орфограми) постають у ролі персонажів, а мовні процеси — у вигляді сюжетних подій. Такий метод поєднує навчальний зміст з казковою формою, що робить засвоєння мовних понять цікавим, емоційно привабливим і доступним для дітей молодшого шкільного віку. Лінгвістична казка:

- подає мовний матеріал у художній формі;
- активізує уяву, образне мислення та емоційне сприйняття;
- допомагає учням зрозуміти складні мовні явища через конкретні образи;
- полегшує запам'ятовування орфографічних та граматичних правил;
- розвиває навички слухання, переказування, створення власних текстів.

Казкові сюжети допомагають дитині «оживити» абстрактні мовні поняття. Наприклад, голосні та приголосні можуть стати персонажами, що конфліктують або співпрацюють; слова можуть мандрувати, шукати «родичів» (спільнокореневі слова) тощо. Функції лінгвістичних казок у мовно-літературній освіті:

1. навчальна (пояснення орфограм, граматичних категорій, будови слова через казкові образи);
2. розвивальна (формування мовленнєвих умінь — слухання, переказування, створення власних історій);

3. виховна (виховання інтересу до української мови, любові до читання, естетичного смаку);
4. комунікативна (стимулювання діалогічного та монологічного мовлення);
5. мотиваційна (казкова форма знижує страх перед складними мовними явищами, підвищує бажання працювати з текстом).

Казка про голосні та приголосні

Голосні живуть у яскравому Мелодійному Королівстві, бо вміють співати. Приголосні — у Шумливому Місті. Їм подобається утворювати слова, але без голосних вони не можуть «говорити». Тому обидва народи вчаться співпрацювати — так діти легше розуміють роль голосних у складі.

Казка про загублену букву

Буква «Щ» загубила шапочку (написання м'якого знака й апострофа). Щоб повернути її, учні мають виконати мовні завдання: знайти слова з цією буквою, пояснити написання.

Казка про родину слів

Слово «ліс» шукає своїх родичів — «лісок», «лісничий», «лісовий». Так учні засвоюють поняття спільнокореневих слів.

Казка про Речення, яке шукало кінець

Речення мандрує і намагається знайти правильний розділовий знак у кінці. Через сюжет діти вивчають інтонацію та розділові знаки.

Казка про Правописну Країну

У Королівстві Правопису кожне правило має характер:

- М'який знак — чемний, тихий;
- Апостроф — охоронець;
- Префікси — мандрівники.

Вправи на основі лінгвістичних казок

Вправа 1. «Продовж казку»

Учні слухають початок лінгвістичної казки та придумують її продовження, використовуючи задані мовні явища (наприклад, слова з подовженими приголосними).

Вправа 2. «Інсценізація казки»

Діти розігрують казку про частини мови чи звуки, що розвиває діалогічне мовлення.

Вправа 3. «Створи власну лінгвістичну казку»

Учитель дає тему: «Пригоди букви Я», «Дружба Прикметника і Іменника» — учні створюють короткий текст.

Вправа 4. «Казкова орфограма»

Учитель подає речення з пропущеними буквами, ніби їх «покрала хитра Помилка». Учні мають допомогти героям повернути букви.

Отож, педагог початкової школи повинен відчувати потребу в створенні ефективної системи з розвитку комунікативної діяльності учнів з використанням мовних і мовленнєвих знань та умінь, передбачених програмами, стандартом початкової освіти. Без такої системи важко досягти ефективних результатів у роботі з розвитку в учнів початкової школи базових мовленнєвих навичок і культури мовлення.

2.2. Система вправ і завдань для формування мовленнєвих умінь учнів початкових класів

Одним з найбільш цікавих, важливих і, в той же час, складних видів діяльності, які спрямовані на формування зв'язного мовлення та комунікативних умінь, є виконання творчих завдань.

Починаючи з уроків у 1 класі, впроваджуємо різні завдання з формування комунікативно-мовленнєвої компетентності учнів. Наприклад, на уроках навчання грамоти за темою «Буква Я, звук йа» використовуємо

фонематичну зарядку: *Що скаже бабуся, коли бачить у онуки брудні руки?* (ай-я-яй). Вправа вчить умінням правильно вимовляти звуки. На уроці навчання грамоти під час знайомства з буквою Д пропонуємо завдання: *«На одну тему»*. Це завдання сприяє збагаченню словникового запасу: назвіть слова, які починаються тільки зі звуку Д

Сім'я: (діти, дівчинка, дочка, дідусь)

Одяг: (джинси, джемпер, демісезонне пальто)

Тварини: (дикобраз, дятел, дельфін).

При вивченні теми «Слово» використовуємо гру «Знайдіть слово в слові»: *Сопілочка - (сокіл, піч); дубок - (дуб, куб, код, бук); драма - (рама, дар, мара); діброва - (дрова, раб, ура, бір)*.

На уроках української мови у 2 класі при вивченні теми «Слово і його склад» запропонуємо таке завдання: «Утвори слово».

Віз – завіз – вивіз – завозить – підвозить – привозить – вивозить – візник Жило-було слово хід у слові виХІД, у слові вХІД, у слові ХІДник, у слові поХІД

Це завдання дозволяє учням 2 класу не тільки засвоїти частини слова, але й поповнити словник однокореневими словами.

При знайомстві дітей з іменником, ми використовували цікаві завдання у формі гри: «Я скажу, а ти вгадай, назви і закрий фішкою потрібний малюнок».

Колючий (хто?) Вірний (хто?) Бородатий (хто?) Витривалий (хто?)

Смугаста (хто?) Отруйна (хто?)

На уроках української мови при вивченні теми «Прикметник» використовуємо цікаві навчальні завдання: опиши предмети, використовуючи прикметники: *Якої величини м'яч? Якої форми м'яч? Якого кольору м'яч? Який малюнок на м'ячі? Який м'яч за вагою? Який м'яч на дотик?*

«Назви одним словом»

Стіна з каменю – кам'яна стіна

Дорога з каменю – .....

Капелюх із соломи - .....

Баба зі снігу –.....

Ложка з металу –.....

Серветка з паперу-.....

Коробка з картону –.....

Тканина з шовку –....

Решітка із заліза –.....

Корона із золота –.....

Чаша зі срібла –.....

Ваза зі скла –.....

Люстра з кристалю–.....

При вивченні антонімів і синонімів у 3 класі пропонуємо дітям завдання:
«Слова-вороги» (скажи навпаки):

Птахи сплять вночі, а вдень.....(співають)

У казці добро перемагає... (зло)

Образив ворог, підтримав.....(друг).

Робота зі словником є обов'язковою частиною роботи з розвитку практики мовлення учнів початкових класів. Джерелами кількісного та якісного зростання словникового запасу учнів початкової школи є і вправи підручників, твори для читання і, нарешті, багата і виразна мова самого викладача. Складно переоцінити значення словників у житті будь-якої людини. Як відомо, читання словників, регулярне звернення до них покращує культуру мовлення.

Словники розширюють індивідуальний фразеологічний запас і лексикон, знайомлять з нормами мови, попереджають неправильне вживання слів, їх граматичних форм, вимову. Словники збагачують наше пізнання мови, поглиблюють тлумачення слова, допомагають розвитку логічного мислення. Зараз будь-яке видавництво пропонує безліч словників і довідників саме для дітей молодшого шкільного віку. Перший словник повинен стати для учня початкових класів не списком словникових слів, які потрібно запам'ятати як таблицю множення, а справжньою книгою з найважливішими, найнеобхіднішими, найцікавішими словами. Спілкування з такою книгою стане тим першим досвідом ознайомлення з довідковою літературою, від якого залежить, по суті, взагалі виникнення інтересу до словника як

особливого виду довідника, формування вміння самостійно звертатися до словника за необхідною інформацією.

Словник учня початкових класів. Синоніми. Антоніми. Морфемі. (укладачі Т. Бабовал, Н. Будна) важливий для розширення активного словникового запасу молодших школярів. Учні починають працювати з синонімами, переходять до антонімів, до синонімічно-антонімічних зв'язків, багатозначності слова і синонімічних рядів та антонімічних пар, побудованих на багатозначності. Систематичне звернення учнів до словника (як у класі, так і вдома) сприяє не тільки розширенню та активізації словникового запасу дитини, а й формуванню уявлення про мову як функціонуючу систему.

Учні початкової школи знайомляться з такими характерними особливостями лексики: здатністю слова мати значення; багатозначністю слів; антонімічними відносинами в лексиці; синонімічними відносинами в лексиці та ін. Працюючи зі словником, молодші школярі легко і вільно ознайомляться з найпростішими випадками фразеології: наприклад, задирати носа, собаку з'їсти, заткнути за пояс, позичати у Сірка очей, у поті чола та іншими стійкими виразами, що роблять мовлення образним та оригінальним. Також рекомендуємо інші словники: «Найважливіші слова. 1-4 класи. Мій словничок. (авт. Марія Чумарна)», Малий тлумачний словник сучасної української мови. 1-4 класи (Надія Лесняк, Олександра Мельничайко), Орфографічний словник учня початкових класів (Андрій Бурячок).

У «Словнику багатозначної лексики з дидактичною системою вправ для учнів початкової школи» Антоніни Каніщенко подається тлумачення багатозначних іменників, прикметників та дієслів, що зустрічаються на сторінках букварів та підручників з української мови для початкових класів. Лексика пояснюється на високохудожніх прикладах, запозичених із 11-томного Словника української мови.

Працюючи зі словником, можна організувати творчу діяльність. За словами автора цього словничка, творча діяльність учнів полягає в наступному: дослідницька діяльність – аналіз значення слова та особливо

відтінків тлумачення; різні види моделювання лексичних значень і структур; спостереження за словом у тексті: його зв'язки з іншими словами, що з'являються в тексті, нові відтінки значення слова та переносне значення, вибір слова в процесі моделювання (складання) речень та тексту; аналіз відібраних слів, пошук більш відповідного слова, заміна невдало вибраних слів.

Для того, щоб Словник реалізовував свою навчальну функцію, у вправі необхідно включати «важкий» мовний матеріал. Це створює мотиваційну основу для доступу до словника, і для розуміння мовленнєвих дій, і взагалі для вивчення рідної мови в школі, сприяє формуванню знань про граматичні норми літературної мови та вдосконалення мовлення. Зіткнення учнів з важким матеріалом стане основою для формування навичок контролю за власним та чужим мовленням, за необхідністю звертатися до довідкової літератури для отримання відповідей на питання. Наприклад, під час навчання теми «Рід іменників» учні можуть навчитися визначати рід іменника не тільки за матеріалом, який не викликає сумнівів у носія мови, а й на складному матеріалі, сумніваючись у правильності заміни займенниками, звертатися до словника і тим самим вдосконалювати своє мовлення.

Відомо, що значні труднощі в учнів початкових класів викликає визначення роду невідмінюваних іменників (темне фойє, приїхало таксі), іменників з нульовим закінченням і основою на м'який приголосний або шиплячий приголосний (чорна туш, висока панель). Ці труднощі виникають як при помилковому формуванні відмінка форми цих іменників (радіти красою), а в порушеннях узгодження (фруктова шампунь, злетіло кілька листочків). Помилки такого роду виявляються і у дорослих носіїв мови, тому без спеціальної організації спостереження під час навчання літературна норма щодо роду цих іменників не буде засвоєна. Тому перелічені групи іменників доцільно представити в матеріалі для вправ на визначення роду іменника, побудувати словосполучення іменника з прикметником. При

формулюванні завдання треба вказати на необхідність звернення школяра до словника.

Наприклад: «Складіть словосполучення, використовуючи прикметник у потрібній формі. Подумайте про те, що потрібно знати про іменник, щоб вибрати правильну форму прикметника? Це допоможе вам не помилитися у виборі форми. Допоможе у цьому словник труднощів слововживання.. (Просторий) вестибюль, фойє; (рожевий) фламінго; (маленький) колібрі, кенгуру, поні.

Для прикладу візьмемо прикметники *«громадянський»* і *«громадський»*, де додавання різних постфіксів до кореня впливає на значення слів, часто помилково вживається в мовленні. Хоч обидва прикметники виявляють спорідненість з іменником громада — ‘група людей, об’єднаних спільністю інтересів; організація’, слово громадянський утворене від назви громадянин (громадяни) і вживається в усталених словосполученнях громадянське право, громадянський обов’язок, громадянська позиція, громадянська поезія, громадянське суспільство.

Згідно словника значення прикметника *громадянський*: 1) який стосується правового стану громадян у державі; 2) який властивий активним, свідомим громадянам. Прикметник *громадський*, безпосередньо пов’язаний з громадою, об’єднанням людей за спільністю інтересів, діяльності, має такі значення: 1) належний усій громаді; призначений для користування всіма членами громади (громадське майно, громадський обробіток землі, громадська земля, громадська будівля, громадський транспорт, місця громадського відпочинку); 2) який забезпечує життєдіяльність громади, добровільно виконуючи певні обов’язки (громадський діяч, громадський обвинувач, громадське доручення, громадська організація; громадські справи, громадські інтереси)[СУМ].

Словники називають супутниками цивілізації та скарбницями мови. З їх допомогою розвивається вміння підбирати потрібні слова, правильно їх вимовляти, писати, розуміти, будувати з них словосполучення. Робота зі

словниками виховує жвавий інтерес до слова, підвищує культуру мовлення, розширює активний словниковий запас, сприяє вдосконаленню процесу навчання грамоти молодших школярів. Через слово учні пізнають закони мови, переконуються в точності, красі, виразності, багатстві і неповторності рідної мови.

Користування словниками, вміння працювати з ними – одна з вимог Державного стандарту початкової школи і типових освітніх програм. Словникова культура, яка є одним із показників рівня розвитку загальної культури суспільства в цілому, так і особистості, представляє одну з основ інформаційної грамотності та є необхідною умовою досягнення учнем високого рівня мовленнєвої практики.

Як зазначає С. Дубовик доречно проводити заняття з розвитку мовленнєвої діяльності учнів-читачів. Їх він вважає «організаційною формою, що сприяє формуванню мовленнєвої компетентності школярів, здатності відтворювати художній твір різними видами літературної діяльності (читання, переказування, розказування, творення) та створенню умов для вияву творчого мовленнєвого потенціалу кожного учня-читача як слухача, мовця, комуніканта» [13, 21].

Зазначається, що, окрім навичок побудови усного і письмового тексту мовлення за змістом прочитаного художнього твору, учень оволодіває нормами коректного ставлення до мовлення співрозмовника, вчиться цінувати оригінальність і точність мовлення за змістом і формою; культивує культуру спілкування з використанням різних комунікаційних ресурсів. Учень початкових класів у процесі читацької діяльності, використовуючи засоби виразності, риторичні прийоми, літературні поняття, вчиться створювати власний текст із урахуванням літератури як мистецтва слова, індивідуального стилю автора тощо.

Процеси сприйняття, розуміння і породження мовлення (тексту) на уроках читання забезпечують можливість цільового навчання учнів

початкової школи будувати власні висловлювання і дозволяють сформулювати дидактичні завдання:

1. На етапі навчання сприймати текст – формувати вміння визначити роль мовних засобів у вираженні авторського задуму, оскільки мовні одиниці, обрані автором для реалізації задуму, мають текстотворчі функції, усвідомлення яких допомагає сприймати текст і створювати свій (...).

2. На етапі навчання розуміння тексту – розвивати вміння антиципації, здійснювати мовленнєво-розумові операції перетворення фрази відповідно до синтаксичної структури, побудованої моделі: суб'єкт - присудок – об'єкт», який є відображенням зрозумілої думки.

3. На етапі навчання породжувати мовлення (текст) – навчити передавати зміст виступу, дотримуючись логіки думок автора, а також будувати власний текст, в якому буде висловлено намір і дотримано вимоги щодо норм культури мовлення.

Текст як літературний взірць обрано не випадково. У підручниках для початкової школи подаються високохудожні тексти, які вирізняються зразковою мовою, насиченістю змісту, актуальністю теми. Програма експериментального навчання базується на комплексному підході, що дозволяє вирішувати взаємопов'язані методологічні завдання, які охоплюють різні аспекти розвитку мовлення (лексичний/семантичний, фонетичний, граматичний: морфологічний і синтаксичний). Під час навчання вони реалізовувалися як загальнодидактичні принципи (систематичність, послідовність, безперервність), і психологічний (постановка мети, успіх). Метою програми було формування практики мовлення на основі тексту як літературного зразка у початковій школі. Результат реалізації цієї методики буде засвоєння літературної мови та створення тексту, який відповідає нормам літературної мови, тобто оволодіння основами культури мовлення.

Ми визначили такі шляхи реалізації практики мовлення в процесі навчання: практика мовлення учнів буде розвинутою тоді, коли буде забезпечено формування високого рівня мовленнєвої культури, еталоном якої

є мова художньої літератури, мова письменників-класиків, а також кращі твори наукової та публіцистичної літератури; у формуванні мовленнєвої практики важливу роль відіграє правильне мовлення вчителя та організація гармонійного мовного середовища на уроці; розвитку мовленнєвої практики сприяють спеціальні методи і прийоми, вправи на засвоєння норм усного та писемного мовлення.

Забезпечення мовленнєвої діяльності, що дозволяє сформувати певний рівень культури мовлення в процесі навчання, сприяє сукупність прийомів:

- антиципації (семантична здогадка); - виділення смислових опор;
- докладний переказ тексту (уривку); - діалог з текстом;
- стислий переказ тексту.

Кожен прийом являє собою сукупність відносно стійких психічних дій для аналізу-синтезу тексту. Основним прийомом, що забезпечить «перехідний етап» від діалогічного мовлення до монологічного висловлювання є діалог з автором тексту. Наведемо структуру методичної системи з формування мовленнєвої практики учнів початкових класів

Діалог з учителем	Діалог з текстом	Внутрішній монолог учня
Завдання вчителя	Завдання учня	Уміння учня
1. Кількісно і якісно збагачувати словник, формувати системність у вивченні мови. 2. Розвивати навички використовувати слова і словосполучення в відповідно до контексту 3. Створювати сприятливу мовленнєву атмосферу в класі.	1. Запам'ятати лексичне значення слова, його вимову. 2. Уточнити наявний словниковий запас. 3. Розширити словник мовлення	1. Вибирати відповідне слово для передачі думки. 2. Використовувати слова і словосполучення відповідно до контексту. 3. Вибирати і використовувати те чи інше слово згідно його значення.
4. Виконувати вправи щодо виділення основного в тексті за	4. Пригадати і застосувати алгоритм виявлення головної	Виберіть основну думку в реченні, абзаці, тексті.

<p>алгоритмом виявлення основної думки: – про кого чи про що йде мова в реченні, тексті? - що про це кажуть?</p>	<p>думки. 5. Розуміти зміст і значення висловлювання. 6. Придумати назву уривку тексту</p>	<p>5. Створити монологічні репліки, використовуючи Власний лексичний і граматичний запас</p>
<p>Продовжити Формувати діалогічне мовлення, в тому числі через автора тексту. 7. Навчити алгоритму формування діалогу з текстом: - налаштування запитання; - відповіді на запитання; - прогнозування Дій (передчуття). 8. Розвивати здатність до антиципації</p>	<p>9. Пам'ятати і застосувати алгоритм формування діалогових операцій з текст. 10. Усвідомити різні сторони і якість тексту. 11. Правильно розуміти текст. 12. Усвідомити точність, доречність використання мовних засобів (під керівництво вчителя). 13. Уважно ставитися до слова, художніх засобів.</p>	<p>8. Отримувати необхідну і достатню інформацію з тексту, не спотворюючи змісту і емоційного забарвлення тексту. 9. Виділяти семантичні опори, істотні деталі. 10. Сформулювати ідею твору.</p>
<p>Результат: опанування літературною мовою, уміння створювати власний текст, який відповідає культурі мовлення</p>		

Склалася певна система завдань і вправ, спрямованих на розвиток мовлення молодших школярів.

1) Завдання на підбір рими до слів, відгадування кросворду, утворення нового слова шляхом зміни порядку складів, зміни наголосу і подальше обговорення нового значення слова. Такі вправи сприяють розвитку мовного слуху, а також розвивають у дітей природне мовне чуття [].

2) Робота зі спотиканками, чистомовками дозволяє підвищити якість мовлення учнів. Дітям пропонується прочитати їх пошепки, з різною гучністю, інтонацією: радісно, сумно, здивовано. Можливе використання

гри: на кінцях двох палок зав'язується стрічка; за командою вчителя два учні скручують її і вимовляють спотиканку; учень, який швидше скрутить стрічку і правильно вимовить її, виграє.

3) Збагачення словникового запасу можна здійснювати наступними вправами і завданнями: підбір антонімів, синонімів, прикметників, робота з загадками, порівняння предметів за різними ознаками.

4) Робота над комунікативною та етичною складовими мовлення, яка передбачає створення спеціальних комунікативних ситуацій, які спонукають молодшого школяра до мовленнєвого висловлювання, викликають інтерес і бажання поділитися своєю думкою. Учня можна запропонувати скласти загадку, ліричну мініатюру, розповідь від імені неживого предмета, казку, закінчити речення «Якби...», «Яким я себе бачу через 5 років ...» та ін. [10, с. 65].

Сторітелінг як педагогічна технологія базується на розповіданні історій та створенні їх учнями. Він стимулює розвиток образного мовлення, уміння структурувати текст, добирати мовні засоби для передачі емоцій і змісту.

Основні форми сторітелінгу:

- створення усних історій за ілюстраціями;
- розповідь за серією сюжетних картинок;
- цифровий сторітелінг (короткі презентації, відеоісторії);
- колективні казки або оповідання;
- трансформація знайомого сюжету («А якщо б колобок не утік?»).

Переваги методу: розвиток монологічного мовлення, уяви, логічного мислення, уміння будувати зв'язний текст.

Основні форми сторітелінгу в початковій школі:

1. Створення усних історій за ілюстраціями. Учитель пропонує окрему ілюстрацію або серію картинок, за якими учні складають власні оповіді. Така діяльність сприяє розвитку образного мовлення, уміння інтерпретувати візуальну інформацію та будувати логічно послідовний текст. Діти вчаться самостійно визначати сюжет, персонажів і конфлікт.

2. *Розповідь за серією сюжетних картинок.* Цей варіант передбачає побудову історії за готовою послідовністю візуальних елементів. Завдання полягає в тому, щоб встановити логіку подій, відтворити їх у правильному порядку та доповнити деталями. Метод розвиває навички зв'язності висловлювання та розширює словниковий запас.

3. *Цифровий сторітелінг.* Використання цифрових інструментів (презентацій, аудіозаписів, коротких відеоісторій) відповідає вимогам сучасної освіти та підвищує мотивацію учнів. Діти можуть створювати мультимедійні історії за допомогою простих цифрових засобів. Така форма поєднує мовленнєві та інформаційно-комунікаційні компетентності.

4. *Колективні казки або оповідання.* Створення історії у групі або всім класом формує комунікативні навички: уміння домовлятися, вислуховувати інших, пропонувати власні ідеї. Колективна творчість сприяє розвитку емоційного інтелекту та навичок спільної роботи. Кожна дитина може додати окремий епізод або героя, що робить процес захопливим та особистісно значущим.

5. *Трансформація знайомого сюжету.* Цей прийом передбачає зміну традиційного ходу подій («Що було б, якби колобок не втік?») або «Що зробив би герой у сучасному світі?»). Така модифікація активізує творче мислення, навчає дітей аналізувати сюжет, розуміти його структуру й створювати альтернативний розвиток подій.

Ми пропонуємо такі види вправ.

1. «Жива картинка»

Мета: розвиток монологічного мовлення, уміння будувати сюжет.

Хід вправи: учитель демонструє учням окрему картинку (наприклад, хлопчик тримає парасольку під дощем). Завдання учнів — придумати історію про зображеного персонажа:

- хто він;
- куди йшов;
- що сталося;

- чим закінчилася подія.

Діти розповідають усно або коротко записують основні моменти.

2. «Серія загадкових картинок»

Мета: формування вміння встановлювати логічну послідовність подій.

Хід: учні отримують 4–6 картинок, які утворюють сюжет (наприклад: хлопчик знайшов ключ → двері → дивний скринь → сюрприз).

Завдання:

- розкласти картинки у правильному порядку;
- скласти за ними усну історію;
- назвати свою історію.

Для старших учнів: придумати альтернативний фінал.

3. «Три слова — одна історія»

Мета: розвиток творчих мовленнєвих умінь, словникового запасу.

Хід: учитель називає три випадкові слова: *літак — песик — морозиво*.

Учні повинні створити коротку історію, у якій **ОБОВ'ЯЗКОВО** використані всі три слова.

Ускладнений варіант: учні самі обирають слова одне одному.

4. «Допоможи герою»

Мета: розвиток ситуаційного мовлення та вміння висловлювати пропозиції.

Хід: учитель створює ситуацію: «Лисичка загубила дорогу додому».

Учні придумують, що може зробити лисичка, з ким зустрітись, які перепони подолати.

Завдання: створити коротку оповідь, де учень *допомагає героєві*.

5. «Казка навпаки»

Мета: розвиток критичного та творчого мислення.

Хід: учитель пропонує трансформувати звичний сюжет.

Приклади:

- «Колобок не втік від бабусі — що було далі?»
- «Попелюшка раптом вирішила не йти на бал...»

- «Що було б, якби Червона Шапочка знала карате?»

Учні створюють новий перебіг подій.

6. «Мікроісторія за 1 хвилину»

Мета: формування навички короткого, структурованого висловлювання.

Хід: учні мають 60 секунд, щоб створити історію за темою: «Моя пригода вночі», «Що сталося в шкільній бібліотеці», «Камінчик, що умів говорити».

У складнішому варіанті: учитель задає початок речення, а учні продовжують.

7. «Історія з предметом»

Мета: активізація уяви, розвиток описового мовлення.

Хід:

Учитель обирає випадковий предмет: годинник, олівець, рукавичка.

Учні складають історію:

- звідки предмет з'явився;
- кому належить;
- що з ним трапилося.

Учитель може запропонувати предмети у «чарівній скриньці».

«Початок — середина — кінець» (структурована казка)

Мета: навчити дітей будувати текст за певною схемою.

Хід: учитель дає три фрази:

- *Початок*: «Одного ранку я знайшов дивний лист...»
- *Середина*: «Коли я прочитав його, все змінилося...»
- *Кінець*: «Так я отримав нового друга».

Учні мають з'єднати ці частини в логічну історію.

8. «Колективний ланцюжок»

Мета: розвиток умінь слухати одне одного та підтримувати сюжет.

Хід:

Перший учень говорить перше речення історії.

Наступний — друге.

Третій — продовжує...

У кінці виходить спільна казка або кумедна пригода.

Можна записати історію на фліпчарті.

«Мій герой у новій ситуації»

Мета: розвиток навичок перенесення літературного образу в інший контекст.

Хід: учням пропонується персонаж (Котигорошко, Маша й Ведмідь,

Незнайко тощо), складають історію, у якій герой потрапляє у незвичну ситуацію:

- у наш час;
- у школі;
- у місті майбутнього;
- до космосу.

Ми визначили такі переваги включення цих вправ на уроках:

- учні збагачують словниковий запас;
- формуються навички логічної побудови тексту;
- підвищується мотивація до читання і переказування;
- розвивається творче та образне мислення;
- формується культура усного висловлювання.

Застосування сторітелінгу в початковій школі дає змогу реалізувати широкий спектр освітніх завдань, серед яких:

- розвиток монологічного мовлення → діти вчаться будувати зв'язні, логічно структуровані висловлювання;
- формування уяви та творчості → створення історій мотивує до творчих пошуків і фантазування;
- удосконалення логічного мислення → діти вибудовують причинно-наслідкові зв'язки, визначають послідовність подій;
- збагачення словникового запасу та мовних засобів → учні підбирають точні епітети, дієслова, порівняння;
- підвищення мовленнєвої активності → сторітелінг зменшує страх помилитися та заохочує учня висловлюватися;

- формування емоційно-ціннісного ставлення до мови та тексту → діти переживають історії, відчують їхній емоційний вплив.

Таким чином, сторітелінг виступає не лише методом розвитку мовлення, а й потужним засобом формування ключових компетентностей учнів, зокрема творчої, комунікативної та соціальної.

У зв'язку з тим, що дитина молодшого шкільного віку емоційно залежна від оцінки вчителя, рекомендуємо педагогу демонструвати схвалення дій учня. Підтримка, схвалення надають школяреві орієнтири, як слід поводити себе, сприяють створенню психологічного комфорту. Важливо, щоб учні постійно чули компліменти і схвалення від однолітків, батьків, вчителів, що призводить до засвоєння ними компліменту як одного з проявів доброзичливості до навколишнього світу.

Розділ 3. Експериментальне впровадження методики формування мовленнєвої практики

3.1. Організація та етапи педагогічного експерименту

Мета експерименту, який проводився на базі ліцею №38 Львівської міської ради, – перевірити ефективність розробленої методики формування мовленнєвої практики молодших школярів на уроках мовно-літературної освітньої галузі та визначити її вплив на розвиток комунікативної компетентності учнів. Було створено експериментальну групу (ЕГ –13 учнів), у якій упроваджувалася розроблена методика, та контрольну групу (КГ –13 учнів), де навчання здійснювалося за традиційною програмою.

Експеримент складався з трьох етапів:

1. констатувальний етап – метою було виявити початковий рівень сформованості мовленнєвої практики учнів. Для цього використовувалися такі діагностичні методики: спостереження за мовленнєвою активністю на уроках; тестові та творчі завдання на перевірку усного і писемного мовлення; анкетування вчителів і учнів.

Рівні сформованості мовленнєвої практики визначалися за такими критеріями:

- мовний (знання лексичних, граматичних, фонетичних норм);
- комунікативний (уміння вступати в діалог, висловлювати думку, аргументувати);
- творчий (здатність до самостійного створення текстів, використання мовних засобів).

Результати констатувального етапу засвідчили, що більшість учнів мали середній рівень розвитку мовленнєвих умінь, що зумовило необхідність пошуку ефективніших методичних підходів.

2. формувальний етап – у навчальний процес експериментальної групи було впроваджено методику формування мовленнєвої практики, що базувалася на таких принципах:

- комунікативно-діяльнісний підхід (мовлення як засіб дії і спілкування);
- інтеграція видів мовленнєвої діяльності (слухання, говоріння, читання, письмо);
- особистісно орієнтоване навчання;
- творчо-ігрова діяльність як провідна форма мовленнєвої активності.

Використовувалися такі методичні прийоми і форми роботи:

- мовленнєві ситуації («У магазині», «На пошті», «В театрі»);
- складання діалогів і монологів;
- інсценізації літературних творів;
- створення власних текстів (листів, описів, казок, відгуків);
- мовні ігри, кросворди, інтерактивні вправи;
- робота з ілюстраціями, мультимедійними матеріалами;
- взаємне оцінювання висловлювань однокласників.

Особлива увага приділялася створенню позитивного мовленнєвого середовища, у якому учні не боялися висловлювати свої думки та проявляти творчість.

3. контрольний етап. Який передбачав повторну діагностику мовленнєвих умінь учнів за тими самими критеріями. Порівняльний аналіз показав, що в учнів експериментальної групи:

- значно підвищився рівень володіння усним і писемним мовленням;
- збільшилася активність у комунікативних ситуаціях;
- зросла грамотність і зв'язність висловлювань;

— виявлено позитивні зрушення у творчому використанні мовних засобів.

Таким чином, результати експерименту підтвердили ефективність запропонованої методики у формуванні мовленнєвої практики молодших школярів.

3.2. Аналіз результатів експериментального навчання

Для оцінювання результатів експерименту були визначені три основні критерії:

мовний критерій — обсяг і точність уживання лексичних, граматичних, орфоепічних норм;

комунікативний критерій — уміння вступати в діалог, підтримувати розмову, добирати мовні засоби відповідно до ситуації;

творчий критерій — здатність до самостійного створення зв'язних, логічних і виразних висловлювань.

За кожним критерієм визначено чотири рівні сформованості мовленнєвої практики:

високий — учень вільно користується мовними засобами, висловлює думки логічно, зв'язно, творчо;

достатній — учень загалом володіє нормами мови, допускає незначні помилки, потребує незначної допомоги;

середній — учень знає мовні норми, але застосовує їх несистемно, мовлення недостатньо зв'язне;

низький — учень має обмежений словниковий запас, труднощі у побудові зв'язних висловлювань.

На початку експерименту більшість учнів обох груп продемонстрували середній рівень мовленнєвого розвитку, що підтвердило потребу у впровадженні нових підходів.

Рівень сформованості Експериментальна група (%) Контрольна група (%)

Рівень сформованості	Експериментальна група (%)	Контрольна група (%)
Високий	8	10
Достатній	26	28
Середній	44	46
Низький	22	16

Після впровадження методики упродовж навчального семестру спостерігалось суттєве підвищення рівня сформованості мовленнєвих умінь в учнів експериментальної групи.

Рівень сформованості	Експериментальна група (%)	Контрольна група (%)
Високий	34	14
Достатній	46	32
Середній	18	42
Низький	2	12

Отримані дані свідчать про позитивну динаміку розвитку мовленнєвої компетентності в експериментальній групі:

кількість учнів із високим рівнем зросла на **26 %**;

- частка учнів із достатнім рівнем підвищилася на **20 %**;
- суттєво зменшилася кількість дітей із низьким рівнем (з 22 % до 2 %).

У контрольній групі такі зміни були незначними, що підтверджує вплив саме розробленої методики.

Результати експерименту відображають, що систематичне використання:

- комунікативно-орієнтованих вправ,
- мовних і рольових ігор,
- творчих завдань зі створення текстів,

- інтегрованих форм роботи (читання – мовлення – письмо) сприяє значному підвищенню мовленнєвої активності, самостійності та творчості учнів.

Експериментальне дослідження підтвердило гіпотезу, що найбільш результативними є методи, які передбачають активну участь дитини, створення умов для творчості, взаємодії та самовираження, а саме:

1. Ігрові методи, оскільки ігрова діяльність є природною для молодших школярів, тому мовні ігри виступають одним із найефективніших засобів розвитку мовлення. Ігрові методи сприяють подоланню мовленнєвих бар'єрів, формують позитивне ставлення до мовленнєвої діяльності та створюють емоційно комфортне середовище.

До найпоширеніших належать:

- мовні ігри: «Добери слово» (збагачення словника), «Закінчи речення» (розвиток граматичних умінь), «Хто більше?» (активізація мовленнєвої пам'яті);
- рольові ігри: «У магазині», «На пошті», «У бібліотеці», які моделюють реальні життєві ситуації, сприяють розвитку діалогічного мовлення, уміння ставити запитання й відповідати;
- лінгвістичні казки та інсценізації, що стимулюють творчу активність, мовленнєву ініціативу та вміння передавати інтонаційні й емоційні нюанси.

2. Творчі завдання, оскільки забезпечують розвиток самостійного, продуктивного мовлення. Такі види діяльності сприяють формуванню навичок смислового відбору інформації, уміння добирати мовні засоби та будувати зв'язні висловлювання.

До них належать:

- складання власних текстів (оповідань, міні-есе, описів об'єктів чи подій);
- створення діалогів за заданою ситуацією або за змістом літературного твору;

- перекази з елементами творчості (зміна кінцівки, введення нового персонажа, доповнення описів, осучаснення сюжету).

3. Робота з літературними текстами, оскільки мовленнєва практика нерозривно пов'язана з опрацюванням художніх творів. Робота з текстом формує вміння аналізувати, інтерпретувати, оцінювати й творчо відтворювати зміст прочитаного.

Ефективними методами є:

- виразне читання, яке розвиває інтонаційну виразність і мовленнєвий слух;
- обговорення поведінки персонажів, їхніх почуттів і мотивів, що стимулює розвиток зв'язного мовлення та критичного мислення;
- складання діалогів за змістом твору, що сприяє роботі над репліками, інтонацією, логікою висловлювання.

4. У сучасному освітньому середовищі особливого значення набуває застосування інтерактивних і мультимедійних методів:

- сторітелінг (створення та розповідання історій, цифровий сторітелінг), що розвиває монологічне мовлення, уяву та здатність структурувати текст;
- інтерактивні мовленнєві вправи, що включають роботу в парах і групах, мовні тренажери, онлайн-платформи;
- мультимедійні презентації, відеоісторії, які підвищують мотивацію та залученість учнів.

Висновки

Формування мовленнєвої практики молодших школярів є складним і водночас надзвичайно творчим процесом. Його ефективність залежить від поєднання традиційних і сучасних методів, комунікативної атмосфери на уроці та особистого прикладу вчителя. Саме мовно-літературна освітня галузь створює сприятливі умови для розвитку мовної особистості дитини — майбутнього носія української культури слова.

Мовно-літературна освітня галузь є провідним засобом формування мовленнєвої компетентності молодших школярів, оскільки поєднує в собі: оволодіння мовною системою, розвиток мовленнєвої діяльності, естетичне сприймання художнього слова, формування ціннісного ставлення до мови. Її ефективна реалізація забезпечує перехід від засвоєння знань до практичного мовленнєвого досвіду, формує особистість, здатну вільно, грамотно й творчо користуватися українською мовою в різних життєвих ситуаціях.

Ефективність мовленнєвої практики в початковій школі значною мірою забезпечується різноманіттям методів і прийомів, що сприяють розвитку всіх видів мовленнєвої діяльності та підвищують мотивацію учнів до використання мови в різних комунікативних ситуаціях.

Експериментальне дослідження підтвердило, що найбільш результативними є методи, які передбачають активну участь дитини, створення умов для творчості, взаємодії та самовираження, а саме:

1. Ігрові методи, оскільки ігрова діяльність є природною для молодших школярів, тому мовні ігри виступають одним із найефективніших засобів розвитку мовлення. До найпоширеніших належать:

- мовні ігри: «Добери слово» (збагачення словника), «Закінчи речення» (розвиток граматичних умінь), «Хто більше?» (активізація мовленнєвої пам'яті);

- рольові ігри: «У магазині», «На пошті», «У бібліотеці», які моделюють реальні життєві ситуації, сприяють розвитку діалогічного мовлення, уміння ставити запитання й відповідати;

2. Творчі завдання, які забезпечують розвиток самостійного, продуктивного мовлення. Такі види діяльності сприяють формуванню навичок смислового відбору інформації, уміння добирати мовні засоби та будувати зв'язні висловлювання. До них належать:

- складання власних текстів (оповідань, міні-есе, описів об'єктів чи подій);
- створення діалогів за заданою ситуацією або за змістом літературного твору;
- перекази з елементами творчості (зміна кінцівки, введення нового персонажа, доповнення описів, осучаснення сюжету).

3. Робота з літературними текстами, оскільки мовленнєва практика нерозривно пов'язана з опрацюванням художніх творів. Вона формує уміння аналізувати, інтерпретувати, оцінювати й творчо відтворювати зміст прочитаного. Ефективними методами є:

- виразне читання, яке розвиває інтонаційну виразність і мовленнєвий слух;
- обговорення поведінки персонажів, їхніх почуттів і мотивів, що стимулює розвиток зв'язного мовлення та критичного мислення;
- складання діалогів за змістом твору, що сприяє роботі над репліками, інтонацією, логікою висловлювання.

4. У сучасному освітньому середовищі особливого значення набуває застосування інтерактивних і мультимедійних методів:

- сторітелінг (створення та розповідання історій), що розвиває монологічне мовлення, уяву та здатність структурувати текст;
- інтерактивні мовленнєві вправи, що включають роботу в парах і групах, мовні тренажери, онлайн-платформи;
- мультимедійні презентації, які підвищують мотивацію учнів.

Отже, найбільш ефективними у формуванні мовленнєвої практики учнів початкових класів є:

- інтерактивні методи, що передбачають співпрацю та взаємодію;
- творчі форми роботи, які стимулюють самовираження, ініціативу та емоційне залучення.

Саме вони забезпечують високий рівень мовленнєвої активності, сприяють розвитку усного й писемного мовлення та формують уміння використовувати мову як інструмент комунікації в реальних ситуаціях.

Список використаної літератури:

1. Амонашвілі Ш.О. Істина школи. Видавничий Дім Шалви Амонашвілі, Переклад українською мовою ПКПЦ ім. М.К. Реріха, 2007. –234 с.
2. Бадер В. І. Розвиток усного і писемного мовлення молодших школярів. К.: АПН, 2000. 316 с.
3. Біляєв О. М. Лінгводидактика рідної мови. Київ : Генеза, 1994. 180 с.
4. Біляєв О., Скуратівський Л., Симоненкові Л., Шелехова Т. Концепція навчання державної мови в школах України. *Дивослово*. 1996. №1. С. 71-73.
5. Варзацька Л. О. Українська мова й мовлення. Розвивальне навчання в початкових класах. Тернопіль: Навчальна книга – Богдан, 2012. 360 с.
6. Васьківська Г. О. Формування комунікативної компетентності особистості як основна проблема сучасної лінгводидактики. *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки*. Луцьк: СНУ імені Лесі Українки, 2016. Вип. 1(30). Т. 1. С. 33-38.
7. Вашуленко М. С. Українська мова і мовлення в початковій школі: Метод. посіб. Київ: Видавничий дім «Освіта», 2018. 400 с.
8. Гетманчук Н. О. Застосування літературно-краєзнавчого матеріалу на заняттях лінгвістичного циклу у ВНЗ. *Теоретикопрактичні аспекти сучасних лінгвістичних та лінгводидактичних парадигм*: зб.наук. пр. Рівне–Острого: Видавництво Національного університету «Острозька академія», 2012. 290 с.
9. Головащук С.І. Словник-довідник з українського літературного слововживання. Київ : Наукова думка, 2004. 448 с.
10. Голуб Н. Б. Підходи до навчання української мови в основній школі. *Українська мова і література в школі*, 3 (155). 2015. С. 2-10.

- 11.Гордієнко О. А. Формування навичок монологічного мовлення учнів початкової школи засобами дидактичних ігор. *Креативна педагогіка*. 2025. № 18. С. 22–29.
- 12.Державний стандарт початкової загальної освіти: освітня галузь «Мови і літератури». URL: <httpwww.mon.gov.ua>
- 13.Дубовик С. Розвиток діалогічного мовлення школярів на уроках української мови. *Початкова школа*. 2002. № 7. С. 20–22.
- 14.Ігнатенко Т. Творчі завдання на уроках розвитку мовлення. *Початкова школа*. 2006. № 2. С.24–26.
- 15.«Інтеграція навчальних предметів в початковій школі як ефективна форма навчання молодших школярів»: Матеріали інтернет-семінару / уклад. Л.Н. Добровольська, В.О. Чорновіл. Черкаси: Видавництво КНЗ «Черкаський обласний інститут післядипломної освіти педагогічних працівників Черкаської обласної ради», 2017. 183 с. URL: <http://library.ippro.com.ua/attachments/article/430/%B2.pdf>
- 16.Коваль Г. П. Методика викладання української мови. Тернопіль: Астон, 2008. 287 с.
- 17.Комплексний словник-довідник з української мови для учнів початкових класів. За ред. Рудь О. Л.. К.: Літера–ЛТД, 2020. 400 с.
- 18.Концепція мовної освіти 12-річної школи. *Дивослово*. 2002. № 8. С. 59–65
- 19.Коць Т. О. О. Потебня про оцінність слова: проекція на мовну реальність. *Культура слова*. 2015. Вип. 83. С.36-43. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Kuls_2015_83_9.
- 20.Крикун М. Роль слова в розвитку зв'язного мовлення молодших школярів. *Початкова школа*. 2003. № 11. С.11–14.
- 21.Курач Л., Прищепа О. Ситуативні ролі — позитивний фактор розвитку діалогічного мовлення учнів початкових класів. *Початкова школа*. 2005. № 10. С. 15–18.

- 22.Лещенко Г. П. Мовленнєва компетенція як основний компонент комунікативної україномовної компетенції школярів. *Оновлення змісту, форм і методів навчання і виховання в закладах освіти: збірник наукових праць*. Випуск 26. Рівне: РДГУ, 2003.170 с.
- 23.Лобчук О. Знання про текст як система орієнтирів у побудові висловлювань різних типів. *Початкова школа*. 2002. № 4. С. 11–14.
- 24.Методика навчання української мови в початковій школі : навчально-методичний посібник для студентів вищих навчальних закладів / За наук. ред. М. С. Вашуленка. К. : Літера ЛТД, 2011. 364 с.
- 25.Норми сучасної української літературної мови : метод. посіб. / уклад. : Назаревич Л.Т., Равлів І.П., Федак С.А., Гавдида Н.І., Баб'як Ж.В., Денисюк Н.Р., Мацюк Г.Р. Тернопіль : Вектор, 2019. 78 с.
- 26.Парфілова С.Л., Кондратюк С.М., Алексеєнко А.Г. Особливості розвитку усного мовлення молодших школярів на основі тексту. *Інноваційна педагогіка*. 2023. Випуск 59. С.50 –54.
- 27.Пентилюк М. І. Актуальні проблеми сучасної лінгводидактики : зб. статей. Київ : Ленвіт, 2011. 256 с.
- 28.Пентилюк М. Наукові засади комунікативної спрямованості у навчанні рідної мови. *Українська мова і література в школі*. 1999. № 3. С. 8–10.
- 29.Пентилюк М. І. Сучасний урок української мови Х. : Основа, 2007. 176 с. (Б-ка журн. «Вивчаємо українську мову та літературу»; Вип. 7 (44)).
- 30.Пономарьова К. І. Мета і завдання уроків розвитку зв'язного мовлення *Початкова школа*. 2006. № 8. С. 12–15.
- 31.Пономарьова К. І. Розвиток зв'язного мовлення молодших школярів. *Уроки розвитку мовлення в 1– 4 класах*. К.: КІМО, 2006. 148 с.
- 32.Пономарьова К. І. Формування комунікативної компетентності молодших школярів у процесі навчання української мови: посібник. Київ : «КОНВІ ПРРІНТ». 2020. 88 с.
- 33.Про схвалення Концепції Державної цільової національно-культурної програми забезпечення всебічного розвитку і функціонування

- української мови як державної в усіх сферах суспільного життя на період до 2030 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/474-2021-%D1%80#Text>
- 34.Семенюк О.А. Паращук В.Ю. Основи теорії мовної комунікації : навч. посіб. Київ: ВЦ «Академія», 2010. 240 с.
- 35.Сербенська О., Білоус М. Екологія українського слова : практичний словничок-довідник. Львів : Видавничий центр ЛНУ ім. Івана Франка, 2003. 68 с
- 36.Сидор Е. Вправи для розвитку в учнів загальнонавчальних, комунікативних і текстотвірчих умінь. *Початкова школа*. 2001. № 6. С. 6–9.
- 37.Сіранчук Н.М. Формування лексичної компетентності в учнів початкових класів на уроках української мови. Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора педагогічних наук зі спеціальності 13.00.02 «Теорія та методика навчання (українська мова)» Київський університет імені Бориса Грінченка. Київ, 2018. URL: <https://elibrary.kubg.edu.ua/id/eprint/23540/1/%84.pdf>
- 38.Соловець Л. Фразеологізми як засіб формування культури спілкування молодших школярів. *Початкова школа*. 2006. № 6. С.15–17.
- 39.Старагіна І., Чеснокова О. Особливості мовленнєвого розвитку дитини в системі розвивального навчання. *Початкова школа*. 2002. № 3. С.14–17.
- 40.Суржук Т. Б., Ткачук О. С. Застосування мовних і мовленнєвих завдань у початковому курсі навчання української мови (на матеріалі краєзнавчого характеру). *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»: серія «Філологія»*. Вип. 9(77). С. 315–320 Острог: Вид-во НаУОА, 2020. URL: file:///C:/Users/eneyo/Downloads/nataliiakrushynskaB0_315-320.pdf
- 41.Технологія сучасного уроку рідної мови: навч. посібник / Н. М. Остапенко, Т. В. Симоненко, В. М. Руденко. Київ, 2012.

42. Типові освітні програми, 1–2 клас, 3–4 клас.
URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/programy->
43. Товканець Г., Мартин О. Розвиток зв'язного мовлення та культури спілкування учнів початкових класів на уроках мовно-літературної освітньої галузі. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/items/010b2f9b-3d7b-43c5-a3f7-8af46f4cc6be>
44. Хорошковська-Носач Т. П. Система вправ і завдань для формування в учнів 1–4 класів усного мовлення на уроках української мови в закладах загальної середньої освіти з навчанням мовами національних меншин: методичні рекомендації. Київ: Педагогічна думка, 2022. 69 с.
45. Чупріна О. В. Методи розвитку зв'язного мовлення на уроках української мови в початковій школі. *Науковий вісник Мукачівського державного університету: серія «Педагогіка та психологія»*. 2018. Випуск 2 (8). С.170–173.